

Sylwester Czopek

Naddniestrzańskie rubieże kulturowe w epoce brązu i wczesnej epoce żelaza

Dniestr, jedna z największych (1362 km), a na pewno najbardziej malowniczych rzek Europy, wciąż pozostaje dla wielu Polaków niemalże mityczną, postrzeganą głównie przez opisy literackie. Dniestr, *który w zachodzącym Słońcu błyszczał jak złota i czerwona wstęga*¹ to także ciągle żywe wspomnienie lat dziecińczych profesora Jana Machnika, który w ostatnich latach prowadzi (wraz z zespołem) bardzo intensywną działalność terenową właśnie w dorzeczu tej rzeki (ściślej rzecz biorąc, w jej górnym dorzeczu – zob. ryc. 1–2). Nie jest to jednak

Nie może być zatem przypadkowy wybór tematu niniejszego artykułu, napisanego z myślą o uhonorowaniu Drogiego Jubilata.

Dniestr przepływa przez wiele krain i regionów o zróżnicowanych cechach geomorfologicznych, klimatycznych i glebowych (Hess, Tyczyńska 1970; Makohonienko 2009). Najogólniej można przyjąć, że wyraźniej wydzielają się tutaj 3 strefy (ryc. 3):

I – górny odcinek biegu rzeki (mniej więcej do wysokości dzisiejszego Iwano-Frankowska), należący do krainy fizyczno-geograficznej Karpat i Za-

Ryc. 1. Górny Dniestr (przy ujściu Stryja).

Abb. 1. Der obere Dnjestr- Lauf (an der Stryj- Mündung).

klasyczna podróż sentymentalna, ale przemyślany, interdyscyplinarny program badawczy służący lepszemu poznaniu sytuacji kulturowej w pradziejach i we wczesnym średniowieczu w dorzeczu górnego Dniestru (por. np. Harmata, Machnik, Starkel 2006; Machnik, Pawliw, Pasterkiewicz, Petehyrycz 2007).

karpacia, będący jednocześnie strefą graniczną między centralną a wschodnią Europą w klasyfikacjach jednostek fizycznogeograficznych;

II – środkowe dorzecze (mniej więcej do wysokości Kiszyniowa) należące do strefy leśno-stepowej Europy Wschodniej, dzielące się na dwie części – północną (A), obejmującą część Wyżyny Podol-

¹ H. Sienkiewicz, *Pan Wołodyjowski*, R. 47.

Ryc. 2. Prof. dr hab. Jan Machnik ze współpracownikami i przyjaciółmi nad brzegiem górnego Dniestru w trakcie inspekcji stanowisk archeologicznych (2008 rok).

Abb. 2. Prof. Dr. hab. J. Machnik mit den Mitarbeitern und Freunden am Ufer des oberen Dnjestr während der Inspektion der archäologischen Fundstellen (2008).

skiej, oraz południową (B), wyraźnie odmienną na prawym (Wysoczyzna Przydnieprowska, Płaskowyż Mołdawski) i lewym (kontynuacja Wyżyny Podolskiej) brzegu Dniestru;

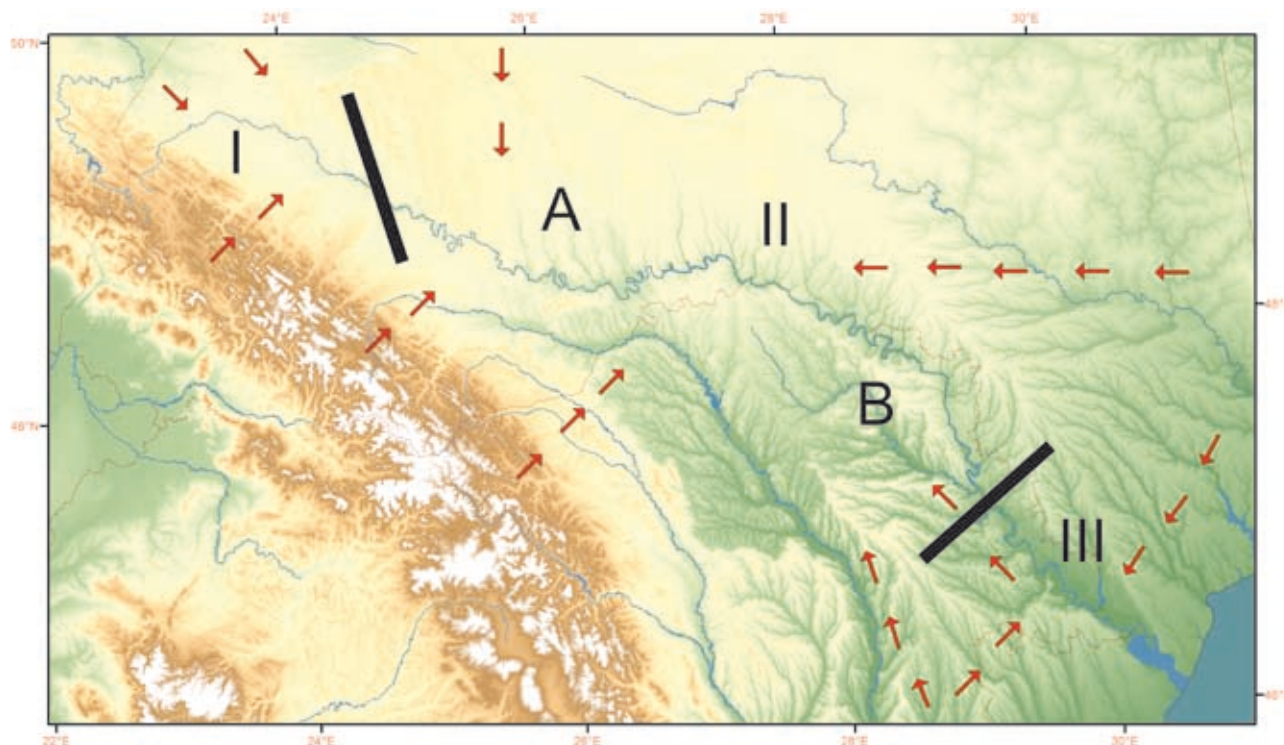
III – dolny odcinek (od wysokości Kiszyniowa do ujścia) z krainami: Niziną Czarnomorską (podstrefa południowa) oraz częściami Wyżyny Mołdawskiej i Wyżyny Podolskiej (podstrefa północna), należący do strefy stepowej.

Granice między nimi nie powinny być traktowane dosłownie (liniowo), ale raczej jako szersze rubieże – obszary przejściowe. Pod względem glebowym najlepiej wydzieliła się ostatnia z nich, poprzez wyraźną dominację czarnoziemiu. W dwóch pierwszych występują natomiast gleby szare i zbielicowane z domieszką („wyspową”) czarnoziemów (M. Hess 1970). Warto zwrócić uwagę na występujące w całym dorzeczu Dniestru zróżnicowane wysokości względnej oraz dość dobrze rozwiniętą sieć rzeczną, którą współtworzą liczne dopływy tej rzeki o charakterystycznym przebiegu. Najbardziej widoczne jest to w górnym i środkowym odcinku, gdzie mamy niemalże południkowy przebieg większości dopływów, zwłaszcza lewobrzeżnych (np. Gniła Lipa, Żłota Lipa, Seret, Zbrucz). Między nimi tworzą się cha-

rakterystyczne obszary płaskowyżowe, wyniesione ponad, czasami mocno wcięte (przypominające kanyony, niekiedy nawet dwustumetrowe) koryta rzek. Trzeba także zwrócić uwagę na możliwe do wykorzystania, znajdujące się tutaj potencjalne złoża surowców (krzemień, sól, miedź, a nawet bursztyn) oraz położenie na szlaku między Morzem Czarnym a Bałtyckim (Czopek 2009c). Właśnie te czynniki decydowały o atrakcyjności tego terenu dla różnych społeczności prahistorycznych.

Syntetyczne ujęcie podziałów kulturowych w tej części Europy musi niestety respektować wciąż niezadowolający stan badań nad epoką brązu. Dotyczy to w zasadzie większości interesujących nas tutaj aspektów ze szczególnym jednak uwzględnieniem zasięgów i chronologii, a nawet istnienia poszczególnych ugrupowań kulturowych (por. np. Bandrivs’kij 2007; 2008; 2010). Należy przy tym podkreślić nierównomierne rozpoznanie całego terenu. Można wskazać obszary, które dla pewnych okresów chronologicznych, wydają się być poznane relatywnie dobrze, przy równoczesnym istnieniu kilku przysłowiowych „białych plam”.

Przemiany kulturowe, jakie miały miejsce w Europie Środkowej na początku epoki brązu, nad

Ryc. 3. Podział dorzecza Dniestru na strefy I–III; strzałkami oznaczono kierunki głównych oddziaływań kulturowych.

Abb. 3. Einteilung des Dnjestr- Einzugsgebiets in Zonen I–III; mit Pfeilen wurden die Richtungen der wichtigsten Kultureinflüsse markiert.

Dniestr docierają z pewnym opóźnieniem. Na prawie wszystkich mapach w różnego rodzaju opracowaniach i syntezach, we wczesnej epoce brązu lokalizowane są tutaj jednostki kulturowe tkwiące korzeniami w poprzedniej epoce (Balaguri i in.1990, 50; Kadrow 2001, 58–64), co potwierdzają także najnowsze badania (np. Machnik, Pavliv, Petehyryč 2006). Dotyczy to w zasadzie całego dorzecza, z różnymi jednak związkami terytorialnymi. Całe górne i środkowe dorzecze (strefy I i II) to obszary z kulturą ceramiki sznurowej i amfor kulistych. Natomiast strefa stepowa (III) należy do zachodniej części kultury grobów katakumbowych (Bartčenko, Šapošnikova 1985; Kaiser 2003). Ten konserwatyzm kulturowy wynika przede wszystkim z wyraźnej bariery, jaką były w tym czasie wschodnie Karpaty, przez które „wczesnobrązowe” wzorce kulturowe docierały w ograniczonym zakresie (obecność jedynie pojedynczych elementów, świadczących o jakiejś formie kontaktów). W tym kontekście bardzo interesujący jest problem pojawienia się nad górnym Dniestrem kultury mierzanowickiej.

Cechy tej kultury, widoczne głównie w ceramice, pojawiają się na Podolu i Pokuciu już w fazie wczesnomierzanowickiej (Kadrow, Machnik 1997, 145-149). Trudno jest jednak, przede wszystkim ze względu na ciągle słaby stan badań, obszary te włączać do zasadniczej ekumeny mierzanowickiej. Tym bardziej, że na tym właśnie obszarze czytelne są również oddziaływania innych kultur, w tym

południowych – np. Schneckenberg-Glina III (Kadrow, Machnik 1997, 147). Niezbyt jasna jest sytuacja kulturowa zwłaszcza w dorzeczu górnego Dniestru (strefa I). Podkreśla się jednak możliwość istnienia różnic na poziomie mezoregionów – między prawym i lewym dorzeczem. Ostatnie badania ekspedycji polsko-ukraińskiej nieco uszczegółowiły ten obraz, zwłaszcza na prawym brzegu górnego Dniestru. Udało się bowiem odkryć i częściowo zbadać zarówno osady, jak i pierwsze cmentarzysko mierzanowickie – Majnycz i Byków k. Drohobycza (por. Machnik, Pawliw, Petehyryč 2005b, 28; Cyhylyk, Hrybovič, Machnik 2006, 162–167). Tym samym liczne w tym regionie znaleziska krzemienne datowane na ten okres mogą być już rozpatrywane w kontekście kultury mierzanowickiej. Wydaje się zatem, że w strefie I dorzecza górnego Dniestru kontynuuje się „małopolskie” (podkarpackie) osadnictwo tej kultury.

Niezbyt jasna jest też sytuacja kulturowa we wczesnej epoce brązu w strefie II. Mamy tutaj zarówno wspomniane już, przeżywające się elementy postneolityczne, jak i ciągle słabo zaznaczającą się kulturę ceramiki wielowaleczkowej, obecną także w strefie stepowej. Na Podolu (strefa IIA) sugeruje się wydzielenie związanej z tą jednostką grupy stanowisk typu Babino (Bandrivs'kij 2007, 199–205).

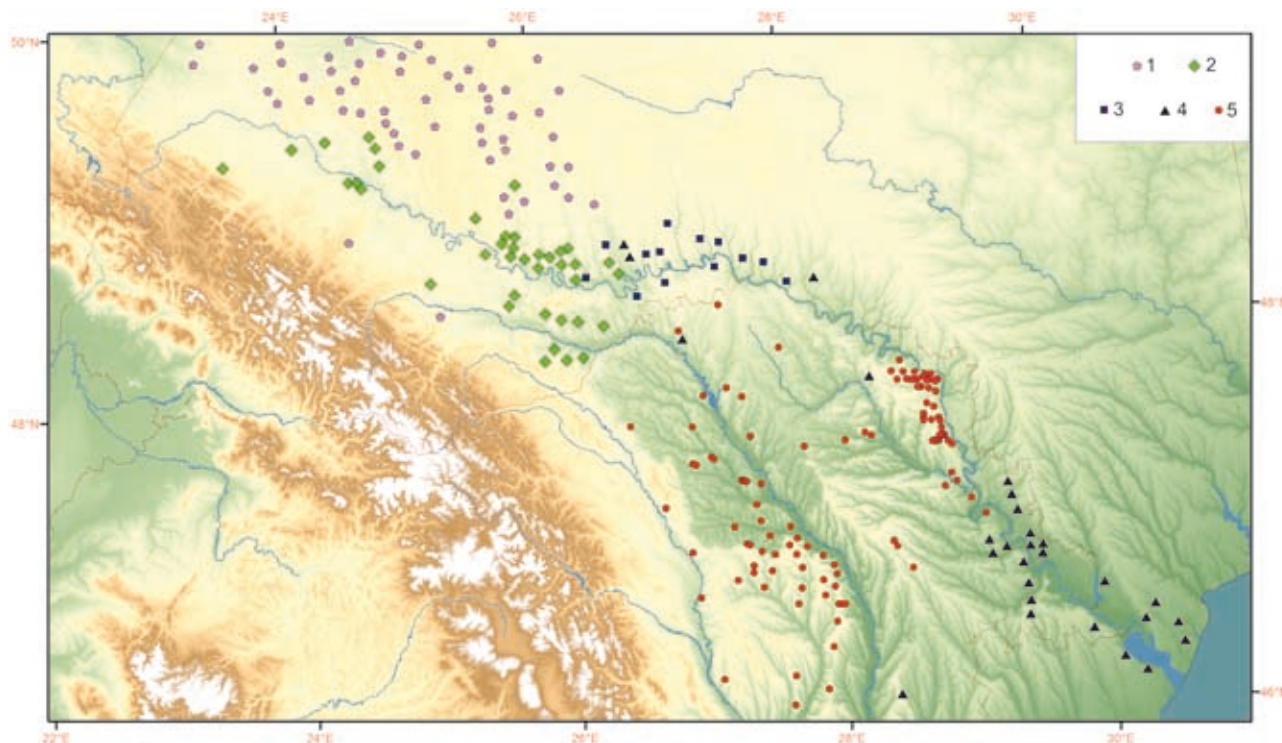
Sytuacja zmienia się w starszej epoce brązu. Nad górnym Dniestrem jest obecna kultura trzciniecka, a nad środkowym, komarowska. Sytuacja kulturo-

wa w strefie III jest bardziej skomplikowana. Mamy tutaj zarówno przeżywające się elementy kultury ceramiki wielowaleczkowej, jak i zapewne kulturę grobów zrębowych, na bazie których w XVI stuleciu wykształca się kultura Sabatinovka. Podziały nie są tutaj jednak tak ostre, jakby to mogły sugerować same nazwy odrębnych kultur. Dla nas najbardziej istotna jest jednak rubież trzciniecko-komarowska. W ostatnich latach, m.in. w wyniku działań terenowych polsko-ukraińskiej ekspedycji w dorzeczu górnego Dniestru, wiele się w tym względzie zmieniło. Warto przy tym przypomnieć, że również na terenie południowo-wschodniej Polski stan wiedzy o kulturze trzcinieckiej diametralnie zmienił wcześniejsze ustalenia. Faktem nie budzącym wątpliwości jest dziś obecność kultury trzcinieckiej w całej wschodniej części Podkarpacia i Kotliny Sandomierskiej w obecnych granicach Polski (Gedl 1998, 22–30). Odkrycia ekspedycji profesora Jana Machnika nad górnym Dniestrem zespołów trzcinieckich wyraźnie sugerują, że istnieje potrzeba weryfikacji szeregu stanowisk, niegdyś automatycznie zaliczanych do kultury komarowskiej (Swiesznikow 1967, 46–47; Dąbrowski 1972, 84, ryc. 4). Trzeba jednak podkreślić obiektywne trudności z precyzyjnym rozgraniczeniu kultury trzcinieckiej od komarowskiej, stąd w niektórych opracowaniach na całym górnym i części środkowego Naddniestrza mamy wydzielaną kulturę trzciniecko-komarowską (Balaguri i in. 1990, 60, ryc. 17). Podobny tok rozumowania znajdujemy w najnowszej propozycji (Makarowicz 2010, 16–17), gdzie trzciniecki krąg kulturowy traktowany jest jako jednostka wyższego rzędu – „makroterytorialna wspólnota komunikatywna – jednostka długiego trwania”. Dotychczas wydzielane kultury i grupy mają mniejsze znaczenie. Tak rozumiany krąg kulturowy obejmuje całe dorzecze górnego i środkowego Dniestru – strefy I i II (Makarowicz 2010, 17). Z tego punktu widzenia nie ma oczywiście większego sensu wytyczanie precyzyjnej granicy między właściwą kulturą trzciniecką a kulturą komarowską, tym bardziej, że w większości dotyczyłoby to materiałów luźnych i znalezisk powierzchniowych. Ważne jest jednak stwierdzenie o dominującej roli wzorców kulturowych zachodnio- i środkowo-europejskich przenikających w dorzecze Dniestru (Górski, Makarowicz 2007, 163). To właśnie one decydują o unifikacji całego trzcinieckiego kręgu kulturowego.

Kolejnym etapem pradziejów jest pojawienie się nad Dniestrem zespołu Sabatinovka-Noua-Coslogeni. Zasadnicze terytorium kultury Noua obejmuje całe prawobrzeże w strefie II oraz część lewego dorzecza, w zasadzie jedynie w strefie IIA (stanowiska nie przekraczają Zbrucza). Pojawienie się elemen-

tów tej kultury w tej strefie może być odczytywane jako ślad przenikania (ekspansji) w kierunku północno-zachodnim, na południowy Wołyń (Krušel'nic'ka 2006, 4 n., ryc. 1) i dalej nad San (Czopek 2003, 217–219). Nie jest jasny stosunek chronologiczny i przestrzenny między tą jednostką a kulturą komarowską. Późno datowane zespoły komarowskie wyraźnie wskazują, że jakieś związki powinny być na pewno (Dąbrowski 1972, 84). Czasami sugeruje się nawet istnienie materiałów komarowskich o cechach kultury Noua (Krušel'nic'ka 2006, 152–158). Trzeba zwrócić uwagę na niezbyt intensywne osadnictwo tej kultury w całej strefie I i II, co dodatkowo może świadczyć o możliwości jego współwystępowania ze „starszym” i miejscowym podłożem trzcinieckiego kręgu kulturowego. Nie bez znaczenia jest też fakt, że kultura Noua jest w tym regionie traktowana jako allochtoniczna (napływowa), co sugestywnie podkreśla Larisa Kruszelnycka (Krušel'nic'ka 2006, 4 n.). W starszej literaturze czytelna była tendencja do traktowania kultury Noua łącznie z kulturą Sabatinovka (Bukowski 1976, 46–56). Tymczasem ta ostatnia wykazuje przede wszystkim wyraźną odrębność terytorialną. Jest bowiem charakterystyczna dla całej nadcarnomorskiej strefy, w tym również dolnego Naddniestrza – strefa III (Gerškovič 1999, 105 – mapa). W tym przypadku chodzi nie tylko o różnice przejawiające się odmiennością stref zasiedlenia, ale też istotne odmienności kulturowe. Kultura sabatinowska, wykorzystując panujące wówczas optymalne warunki klimatyczne, rozwinęła na obszarze stepowym model gospodarki rolniczej, ze stabilnymi strukturami osadniczymi i bardzo wysoko rozwiniętymi gałęziami wytwórczości z brązownictwem na czele.

Po gruntownych zmianach w środkowej epoce brązu, świat naddniestrzański kształtuje się jako bardziej zróżnicowany (ryc. 4). Jest to zresztą cecha nie tylko tego terenu, ale wielu innych obszarów europejskich, na których stwierdza się swego rodzaju „atomizację” kultur i grup kulturowych reprezentujących podobny model rozwoju. Należy przede wszystkim zwrócić uwagę na kształtowanie się w całej Europie Środkowej kręgu kulturowego pól popielnicowych, w obrębie którego wyróżnia się bardzo wiele mniejszych jednostek. Jednocześnie na obszarach z nim sąsiadujących notowane są jego silne oddziaływania. Nad górnym (strefa I) i w części środkowego (strefa IIA) dorzecza Dniestru dominująca jest kultura wysocka (Sulimirski 1931), której stanowiska nie są rejestrowane w prawym dorzeczu tej rzeki. Jest to jeden z nielicznych przykładów spośród wymienianych tutaj kultur, dla których Dniestr stanowił wyraźną granicę zasięgu. Stanowiska kultury wysockiej obejmują dość duży obszar Podola

Ryc. 4. Zróżnicowanie kulturowe strefy naddniestrzańskiej u schyłku epoki brązu (epoki brązu/wczesnej epoki żelaza); 1 – stanowiska kultury wysockiej, 2 – stanowiska zespołu Gava-Holihłady, 3 – stanowiska grupy Nieporotowo kultury czarnoleskiej, 4 – stanowiska z materiałami kimeryjskimi, 5 – stanowiska kultury Kozija-Saharna (wg: É. A. Balaguri i in. 1990; M. Hozer 1995; M. T. Kašuba 2000; L. I. Krušel'nic'ka 1998; S. V. Mahortyh, S. A. Skoryj 2004; z uzupełnieniami i modyfikacjami).

Abb. 4. Kulturelle Differenziertheit der Dnjestr- Zone am Ende der Bronzezeit (Bronzezeit/Früheisenzeit); 1 – Fundstellen der Wysocko- Kultur; 2 – Fundstellen der Gava- Holihłady Kultur; 3 – Fundstellen der Nieportowo- Gruppe der Černoles Kultur; 4 – Fundstellen mit kimmerischen Materialien; 5 – Fst. Der Kozija- Saharna Kultur (nach Balaguri u. a. 1990; Hozer 1995; Kašuba 2000; Krušel'nic'ka 1998; Mahortyh, S.A. Skoryj 2004; mit Ergänzungen und Modifikationen).

i południowego Wołynia, a nad Dniestrem, do którego w większości jednak nie dochodzą, osiągają dolinę Zbrucza (Hozer 2005, 221–224). Wydaje się, że należy tutaj zasugerować możliwość zmiany relacji kulturowych w zasięgu trwania tej jednostki, a więc do wczesnej epoki żelaza włącznie. Duża zbieżność głównych cech kulturowych (obrzędek pogrzebowy, ceramika, a pewnym sensie także metale) między materiałami wczesnej fazy tarnobrzeskiej kultury łużyckiej i wczesnowysockimi (Czopek, Ormian, Trybała 2005; Godlewski 2005) świadczy o podobnym przebiegu transformacji zespołów trzcinieckiego kręgu kulturowego w jednostki nawiązujące do kręgu popielnicowego. Szczególnie interesujący jest w tym względzie *casus* cmentarzyska w Petrykowie koło Tarnopola (Bandrivs'kij 2002). Jego zbadanie i opublikowanie wyraźnie zmieniło dotychczasowy punkt widzenia na tę kulturę (por. Bandrivs'kij, Krušel'nic'ka 1998), utrwalony od czasów monografii Tadeusza Sulimirskiego (1931). Wyraźniejsze różnice zarysowują się w momencie zaprzestania inhumacji nad Sanem (zapewne w HaA2). Trudno jednak zakładać, aby ten model był kontynuowany również nad górnym Dniestrem – jak na razie brak podstaw do wydzielania materiałów w typie tarnobrzeskiej kultury łużyckiej. Mamy tutaj do czynie-

nia chyba jednak z właściwą kulturą wysocką, albo zespołami bardziej łączącymi się z szeroko rozumianym Południem. Można jednak sugerować istnienie na przedpolu Bramy Przemyskiej obszaru kontaktowego (strefy kontaktowej) między tarnobrzeską kulturą łużycką a innymi, „wschodnimi”, jednostkami (Gedl 2004, s. 85).

Mniej więcej w tym samym czasie na prawym brzegu środkowego Dniestru rejestrowane są silniejsze związki zakarpackie, a cała strefa jest przypisywana zespołowi Gava-Holihłady, a w zasadzie kulturze holihradzkiej. W literaturze ukraińskiej (choć nie tylko w niej) utrwalił się też termin „tracki halsztat” na określenie właśnie takich zespołów (Krušel'nic'ka 1985, 40–59). Specyfika tych materiałów jest bardzo wyraźna. Niektórzy autorzy (Bandrivs'kij 2008) wydzielają jednak właściwą kulturę Gava od kultury holihradzkiej, wyznaczając rubież chronologiczną między nimi na przełomie II i I tys. (= HaB1) i dostrzegając różnice zarówno w genezie, obrazie kulturowym, jak i znaczeniu. Starsze zespoły odpowiadałyby zatem materiałom gawskim o wyraźnych koneksjach zakarpackich, a młodsze byłyby typowe dla „miejscowej” kultury holihradzkiej (Bandrivs'kij 2008, 130 n.). Stanowiska jednej, jak i drugiej rejestrowane są w dorzeczu górnego i środkowego Dnie-

stru, w tym także na lewym brzegu (ryc. 4). Trzeba zwrócić uwagę na niezbyt zadowalający stan źródeł, który może powodować trudności w zaliczeniu niecharakterystycznego (w większości osadowego) materiału ceramicznego albo do jednej, albo do drugiej jednostki. Strefa przypisywana materiałom gawsko-holihradzkim obejmuje całe górne i część środkowego dorzecza Dniestru (Balaguri i in., 1990, 106, ryc. 32), a więc nasze strefy I i IIA. Na tym stosunkowo dużym i zróżnicowanym środowiskowo obszarze mamy do czynienia z bardzo nierównomiernym zasiedleniem. Na lewym brzegu możemy mówić o strefie kontaktowej z osadnictwem kultury wysockiej, której stanowiska w młodszej fazie niejako oddalają się od Dniestru, a ich miejsce zajmuje właśnie osadnictwo holihradzkie (Krušel'nic'ka 1998, 206-207). Od wschodu, na prawobrzeżu Dniestru, mniej więcej do Zbrucza, notujemy obecność kultury bielohrudowskiej, a całe właściwe dorzecze Dniestru w strefie IIB ma niejasne oblicze kulturowe, które ostatnio próbuje się określać jako „późnobrązową kulturę środkowego Dniestru w typie stanowiska Hordiivka” (Krušel'nic'ka 1998, 183, ryc. 108; por. Berezanskaja, Kločko 1998). Natomiast na południu (strefa IIB na prawobrzeżu Dniestru na terenie Mołdawii) notujemy obecność ugrupowania znanego pod nazwą Kiszyniów-Korleteni, łączącego się z prowincją ceramniki kanelowanej ze strefy naddunajsko-karpackiej.

W tym czasie nad dolnym Dniestrem, w strefie III, wyróżniana jest kultura bielozierska, datowana w granicach końca XII do X wieku BC (Vančugov 1996). Zasięg tego ugrupowania jest nieco szerszy na lewobrzeżu, wkracza bowiem w część wydzielonej przez nas strefy II, co wiąże się zapewne z innym zasięgiem strefy stepowej pod koniec epoki brązu w porównaniu do czasów współczesnych. Zmiany klimatyczne były zresztą jednym z warunków determinujących powstanie nowej jednostki, dla której charakterystyczne są przede wszystkim zespoły grobowe. Kultura bielozierska rozpoczyna zatem cały ciąg innych, młodszych ugrupowań o podobnych preferencjach ekonomiczno-społecznych, charakterystycznych dla środowiska stepowego (mobilna gospodarka z dominującym znaczeniem hodowli).

Sam schyłek epoki brązu (w rozumieniu środkowo-europejskim) to kolejna zmiana kulturowa. Dotyczy ona zwłaszcza strefy IIB. Miejsce osadnictwa późnobrązowego zajmuje teraz kultura czarnoleska (mniej więcej od dorzecza Zbrucza i Smotrycza), a ściślej jej grupa nieporotowska, która jest datowana na X–VII wiek BC (Krušel'nic'ka 1998, 189).

W tym samym czasie i zapewne w wyniku podobnych oddziaływań docierających ze strefy naddunajskiej powstaje w międzyrzeczu środkowego Dnie-

stru i Seretu kultura Kozija-Saharna, datowana na X–IX w., BC (Kašuba 2000a), chociaż w literaturze znajdujemy także propozycje innego (szerszego) jej datowania i odmiennego rozumienia (Romančuk 2001–2002). W VIII wieku BC dochodzi na tym obszarze do kolejnej modyfikacji kulturowej, w wyniku której pojawia się kultura Basarabii-Szołdeneszti (Kašuba 2000). Przede wszystkim jest to jednak efekt migracji z nad dolnego Dunaju. Stanowiska tego ugrupowania zajmują międzyrzecze dolnego Dniestru i Seretu (strefa IIB). Nie bez znaczenia dla tych zmian były przyczyny, które można by określać jako „polityczne”, a łączące się z wyraźnym okresem niepokoju w Europie Wschodniej wywołanych presją ludów koczowniczych (Gawlik, Przybyła 2005, 335 n.).

Najpierw nad dolnym Dniestrem, w strefie stepowej, notujemy obecność zespołów kimeryjskich jako efekt ich ekspansji na Zachód (Chochorowski 1993, 267–278). Nagromadzenie i charakter występujących tutaj stanowisk wyraźnie wskazują ten obszar jako ekumenę ludności kimeryjskiej, zarówno tzw. grupy czernogorowskiej, jak i nowoczerkaskiej (Mahortyh, Skoryj 2004, 232). W strefie środkowego Dniestru (strefa II) elementy kimeryjskie należą do rzadkości (poza południową częścią, należącą wówczas do strefy stepowej), będąc zapewne śladami incydentalnej ekspansji lub wypraw. Nie doprowadziły one jednak do bardziej gruntownych zmian kulturowych w strefie środkowego i górnego dorzecza Dniestru. Można tylko mówić zaledwie o modyfikacjach pewnych cech kultury materialnej, czytelnych nawet w kulturze wysockiej (Czopek 2009b).

Usadwienie się na stepach wschodnioeuropejskich kolejnej grupy koczowników – Scytów – doprowadziło do bardziej gruntownych zmian kulturowych także w dorzeczu Dniestru. Wynikowi ich ekspansji należy przypisać wykształcenie się lokalnej, naddniestrzańskiej grupy zwanej zachodniopodolską (Sulimirski 1936) lub środkowodniestrzańską (Bandrivs'kij 2010). Wraz z innymi lokalnymi ugrupowaniami tworzy ona leśnostepowy wariant kultury, co w pełni koresponduje z typem środowiska naddniestrzańskiego. Zwarty zasięg grupy zachodniopodolskiej obejmuje w zasadzie strefę IIA – na lewobrzeżu od Seretu po Murawę, a na prawobrzeżu w zasadzie całe międzyrzecze Dniestru i górnego Prutu (Smirnova 2004, 411). W tym przypadku również obserwujemy oddziaływania i infiltracje w górę Dniestru, czego kapitalnym przykładem jest kurhan z Bykowa (Machnik, Pavliv, Petegirič 2003), odkryty i zbadany przez ekspedycję kierowaną przez profesora Jana Machnika. Na obecnym etapie badań nie można jednak uznawać tego odkrycia za

dowód konieczności przesunięcia właściwej granicy grupy zachodniopodolskiej, choć jest to prawdopodobne.

Na południe od grupy zachodniopodolskiej, w strefie IIB prawobrzeża Dniestru, wydzielane są w tym czasie materiały identyfikowane jako należące do kultury trako-getyjskiej (Kašuba i in. 2001–2002). Są tutaj zarówno osady otwarte, jak i grodziska z materiałami ceramicznymi, dla których analogie znajdujemy także poza tym obszarem, na terenach położonych dalej na północ i północny zachód.

Do przekształceń kulturowych dochodzi także nad górnym Dniestrem. Badacze ukraińscy wydzielają tutaj grupę czerepińsko-łagodowską (Krušel'nic'ka 1976, 82–104; 1993). Zasięg tego ugrupowania obejmuje całe górne Naddniestrze, dochodząc na prawym brzegu do Stryja lub Świcy, a na lewym do Złotej Lipy (Balaguri i in. 1990, ryc. 50). Należy jednak podkreślić, że materiały tej grupy mają w większości bardzo bliskie analogie do znanych ze stanowisk tarnobrzesckiej kultury łużyckiej i ugrupowań „karpackich” (Czopek 2009a), co jest zapewne wynikiem dużej unifikacji kultury materialnej w tej części Europy Środkowej, głównie w młodszym odcinku wczesnej epoki żelaza. Problematyczne jest stosunkowo wczesne datowanie niektórych materiałów czerepińsko-łagodowskich, sięgające aż samego schyłku epoki brązu – HaB3-HaC (Krušel'nic'ka 1976, 82–105; 1993, 236–237), sytuujące to ugrupowanie w wyraźnie innej pozycji niż większość pozostałych, podobnych jednostek.

Sygnalizowana już obecność kurhanu scytyjskiego w Bykowie, w połączeniu z jednej strony ze znanymi z tego terenu materiałami tzw. trackiego halsztatu (jednak o niezbyt jasnym datowaniu), a z drugiej z obecnością również zespołów późnowysoczkich i przy sporej unifikacji cech kulturowych może wskazywać na swoisty synkretyzm kulturowy obecny nad górnym Dniestrem we wczesnej epoce żelaza. Tym właśnie można tłumaczyć różnice w interpretacji i datowaniu niektórych materiałów, zwłaszcza osadowych.

Interesująca jest hipoteza tłumacząca wspomnianą unifikację cech kulturowych na dość dużym obszarze Europy Środkowo-Wschodniej (od Dniestru po Małopolskę i tereny ościenne – por. Ignaczak 2008) wspólnotą etniczną związaną z ludem Neurów (Czopek 2007a).

We wczesnej epoce żelaza (młodszej jej części – HaD – VI wiek BC lub nieco później) przenikają nad górny Dniestr elementy kultury pomorskiej, docierające aż nad Zbrucz (Czopek 1992, 147–151; ryc. 2). Są to jednak tylko pojedyncze stanowiska, a nawet znaleziska, które, jak się wydaje, nie miały większe-

go wpływu na kształt miejscowych stosunków kulturowych. W pewnym sensie jest to podobna obserwacja, z jaką mamy do czynienia na innych obszarach z wyraźnie peryferyjnym osadnictwem pomorskim (np. na obszarze tarnobrzesckiej kultury łużyckiej). Dokumentują one jednak interesujące zjawisko przenikania nad Dniestr elementów kulturowych z północnego zachodu, tj. z dorzecza Wisły.

Nową jakością jest natomiast powstanie przy ujściu Dniestru (ściślej nad całym limanem Dniestru) dość prężnego osadnictwa greckiego, w tym najważniejszego miasta – Tyras (Tyry; Tiry; por. Gębura 2009, 38–40), nazwanego tak właśnie od Dniestru (Tyresu). Jej mieszkańców Herodot nazwał Tyritami². Pojawienie się starożytnych Greków jest tutaj datowane na koniec VI wieku, co dotyczy zarówno samego miasta Tyras (Son 1986, 331), jak innych okolicznych „stanowisk”, w tym drugiego ośrodka miejskiego – Nikonionu (Otreško 1986, 339; Rusaeva 1986, 329). Ich dynamiczny rozwój przypada na kolejne stulecia. Intensywność rejestrowanych tutaj śladów świadczy o ważnej roli tego obszaru w ostatnich wiekach starej ery. Pod względem kulturowo-historycznym mamy zatem rejestrowaną nad dolnym Dniestrem zupełnie nową jakość, podobnie jak w większości basenu Morza Czarnego. W połączeniu z elementami scytyjskimi doprowadziło to do wykształcenia się mieszanego oblicza kulturowego (por. Gębura 2009, 25 n.). Herodot obszar ten przypisuje Kallipidom (i/lub Arizonom/Alidzonom), których nazywa „helleńskimi Scytami”, wyraźnie przy tym wskazując, że mają oni „ten sam tryb życia co Scytowie” (IV, 17).

Podsumowując, należy stwierdzić, że dorzecze Dniestru w epokach brązu i wczesnego żelaza jest regionem dość zróżnicowanym, w którym zmiany kulturowe przebiegają w podobnym rytmie (ryc. 5), respektując przy tym granice naturalne (ekologiczne). Dwie najbardziej odrębne strefy I i III charakteryzują się z jednej strony silnymi związkami środkowoeuropejskimi (strefa I), a z drugiej nadczarnomorskimi, stepowymi (strefa III). Obszary te to jednocześnie rubieże kulturowe o ogólnoeuropejskim znaczeniu. Szczególną rolę odgrywała zwłaszcza strefa stepowa, należąca do prowincji pontyjskiej (nadcarnomorskiej), nie tylko ze względu na warunki naturalne, ale także ze względu na przynależność kulturową. Była ona obszarem kontaktowym (ciągłym komunikacyjnym) między obszarem nadcarnomorskim a dorzeczem Dunaju. To właśnie wtedy przemieszczały się różne ludy w obydwu kierunkach. Możemy bowiem wskazać zarówno

² *Przy jego [tj. Dniestru-Tyresu – S. C.] ujściu mieszkają Hellenowie, którzy nazywają się Tyritami* – Herodot, *Dzieje*, IV, 51. Tyras to znany nam, choćby z twórczości A. Mickiewicza, Akerman.

BC	Reinecke	Europa Środkowa	Strefy Naddniestrzańskie								
			I	II			III				
				L.	A	P.		P.	B	L.	
400	LtB	wczesna epoka żelaza	grupa czerepińsko-łagodowska		?						
500	LtA				↑		kultura trakogetyjska	→ ?	kultura trakogetyjska	Alizonowie Kalipidowie Scytowie	
600	HD2-3					grupa zachodniopodolska		?			
700	HD1							↑			
800	HC2										
900	HC1		Holihrady	kultura wysocka	Holihrady	kultura Basarabi-Šođdenešti	kultura czarnoleska	Kimmerowie			
1000	HB2-3	późna epoka brązu				kultura Kozia-Saharna					
1100	HB1	młodsza epoka brązu	Gava		Gava	kultura Kiszyniów-Korleteni	późno-brązowa kultura środkowego Dniestru	Kultura biełozierska			
1200	HA2										
1300	HA1	średnia epoka brązu	kultura Noua		kultura Noua	kultura Noua		kultura Sabatinovka			
1400	BD										
1500	BC	Starsza epoka brązu		Trzciniecki	krąg kulturowy						
1600	BB2										
1700	BB1			Trzciniec		Komarów					
1800	BA2							kultura grobów zrębowych			
1900	BA1	wczesna epoka brązu						kultura ceramiki wielowaleczkowej			
2000											
2100											
2200	a		kultura mierzanowicka		Babino			kultura grobów katakumbowych			
2300											

Ryc. 5. Porównawcza tabela chronologiczna (schemat; strefa IIA i IIB z podziałem na lewe /L/ i prawe /P/ dorzecze).

Abb. 5. Chronologische Vergleichstabelle (Schema; Zone II A und II B mit der Einteilung in das linke /L/ und rechte /R/ Einzugsgebiet).

przesunięcia ze wschodu (tych jest znacznie więcej), jak i na wschód. Szlak ten musiał być szeroko znany w starożytności, skoro wybrali go Persowie pod wodzą Dariusza I, prowadząc właśnie tędy wyprawę na Scytów.

W porównaniu do stref I i III, obszar środkowego dorzecza Dniestru (strefa II) wykazuje wyraźną odrębność. W ciągu całego interesującego nas czasu nie wykształcają się tutaj jednak swoiste jednostki kulturowe, a występujące ugrupowania mniej lub bardziej nawiązują do terenów ościennych. Niektóre z nich charakteryzują się przy tym swoistym synkretyzmem. Właśnie ta strefa Naddniestrza jest obszarem krzyżowania się wpływów ze strefy leśno-stepowej Europy Wschodniej i kultur z Kotliny Karpackiej, rozumianej wraz z obszarem naddunajskim. Daje się tutaj zaobserwować różnica między prawym i lewym dorzeczem Dniestru. Najbardziej jest ona widoczna w strefie IIB, gdzie wyraźnie obserwujemy odmienność kultur z terenu dzisiejszej Mołdawii (Kiszyniów-Korlateni, Kozija-Saharna, Basarabii-Szoldenesztii, czy kultura trako-getyjska) od tych wyróżnianych na prawobrzeżu ukraińskim. Jeżeli

nie jest to efekt stanu badań i odmienności interpretacyjnych źródeł archeologicznych po obydwu stronach granicy państwowej mołdawsko-ukraińskiej, to mamy do czynienia z wyraźną rubieżą, dla której Dniestr stanowił istotne oparcie. Międzyrzecze Prutu i Dniestru przez całą epokę brązu i wczesną epokę żelaza bardziej ciąży do szeroko rozumianej strefy naddunajskiej, natomiast lewobrzeże Dniestru stanowi integralną część wschodnioeuropejskiego lasostepu. W strefie IIA interesująca nas rzeka nie stanowiła już tak wyraźnej granicy, bowiem po obydwu jej stronach można mówić o wzajemnym przenikaniu elementów wschodnio- i środkowoeuropejskich.

Schemat zmienności kultur w dorzeczu Dniestru (ryc. 5) pokazuje jeszcze jedną ważną cechę. Jest nią rytm zmian kulturowych, wyraźnie szybszy od środkowej epoki brązu i prowadzący do większych różnic formalnych między mniejszymi obszarami. W tym kontekście relacje wczesno- i starszobronzowe mogą jawić się jako bardziej stabilne, co jest zresztą zgodne z obserwacjami prowadzonymi w szerszej skali terytorialnej.

LITERATURA

- Balaguri E. A., Krušel'nickaja L. I., Pavliv D. Ju., Popovič I. I., Svešnikov I. K., Peleščišin, N. A., Maleev Ju. N. 1990. *Arheologija Prikarpat'â, Volyni i Zakarpat'â. Èneolit, bronzâ i rannee železo*. Kiev.
- Bandrîvs'kij M. 2002. *Mogil'nik v Petrikovi bilâ Ternopolâ v konteksti pohoval'nogo obrâdu visoc'koï kul'turi*. L'viv.
- Bandrîvs'kij M. 2007. Vpliv shodu na rozvitok spil'not rann'ogo – počatku seredn'ogo periodiv epoki bronzi na zahodi ukraińskogo lasostepu, *Zapiski Naukovogo Tovaristva imeni Ševčenka*, 253, 153–205.
- Bandrîvs'kij M. 2008. Etnokul'turna situacija na zahodi Ukraïni u postgavs'kij čas: goligrads'ka kul'tura i pam'âtki latoric'koï grupi, *Materiali i doslidžennâ z arheologii Prikarpat'â i Volini*, 12, 127–161.
- Bandrîvs'kij M. 2010. Pam'âtki seredn'odnistrovskoï (zahidnopodil's'koï) grupi rann'ozalznogo viku v central'noëvrops'kij hronologičnij škali ta problemi periodizacii, *Materiali i doslidžennâ z arheologii Prikarpat'â i Volini*, 14, 76–113.
- Bandrîvs'kij M., Krušel'nic'ka L. 1998. Osnovni periodi rozvitku visoc'koï kul'turi (za materialami pohoval'nih pam'âtok), *Zapiski Naukovogo Tovaristva imeni Ševčenka*, 235, 193–247.
- Bartčenko S. N., Šapošnikova O. G. 1985. Katakombnaâ kul'turno-istoričeskaâ obšnost', *Arheologija Ukrainskoj SSR*. Kiev, I, 403–420.
- Berezanskaja S. S., Kločko V. I. 1998. *Das Gräberfeld von Hordeevka (= Archäologie in Eurasien 5)*. Rahden.
- Bukowski Z. 1976. *Elementy wschodnie w kulturze lużyckiej u schyłku epoki brązu*. Wrocław.
- Chochorowski J. 1993. *Ekspansja kimmeryjska na terenie Europy Środkowej*. Kraków.
- Cyhyłyk V., Hrybovyč R., Machnik J. 2006. Archaeological Excavations in the Majnyč Village in the Upper Dniester River Valley. W: K. Harmata, J. Machnik, L. Starkel (red.), *Environment and Man at the Carpathian Foreland in the Upper Dniester Catchment from Neolithic to Early Mediaeval Period*. Kraków, 162–194.
- Czopek S. 1992. *Południowo-wschodnia strefa kultury pomorskiej*. Rzeszów.
- Czopek S. 2003. Między Południem a Wschodem – importy i naśladownictwa ceramiki w materiałach grupy tarnobrzesckiej. W: J. Gancarski (red.), *Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w Karpatach polskich*. Krosno, 215–238.
- Czopek S. 2007. Uwagi o możliwościach archeologicznej identyfikacji Neurów. W: P. Berdowski, B. Blahaczek (red.), *Haec mihi in animis vestris templa. Studia Classica In Memory of Profesor Lesław Morawiecki*. Rzeszów, 407–422.
- Czopek S. 2009a. Die frühe Eisenzeit im östlichen Teil der polnischen Karpaten – Diskussionsbemerkungen. *Acta Archaeologica Carpathica* 44, 73–96.
- Czopek S. 2009b. Kilka uwag o niektórych zabytkach kultury wysockiej. W: V. V. Otrošenko (red.), *Vzaëmozv'âzki kul'tur epoh bronzi i rann'ogo zaliza na teritorii central'noi ta shidnoi Èvropi*. Zbirka nau-

- kovich prac' na pošanu Larisi Ivanivni Krušel'nic'koï. Kiiv-L'viv, 140–147.*
- Czopek S. 2009c. The Role of the Dniestr Router – the San River in the Bronze and Early Iron Ages (= *Baltic-Pontic Studies* 14), 475–489.
- Czopek S., Ormian K., Trybała K. 2005. Groby szkieletowe w tarnobrzeskiej kulturze lużyckiej a kultura wysocka. W: S. Czopek (red.), *Problemy kultury wysockiej. Rzeszów, 63–81.*
- Dąbrowski J. 1972. *Powiązania ziem polskich z terenami wschodnimi w epoce brązu.* Wrocław.
- Godlewski P. 2005. O nowych możliwościach datowania początków kultury wysockiej. W: S. Czopek (red.), *Problemy kultury Wysockiej. Rzeszów, 33–44.*
- Gawlik A., Przybyła M. S. 2005. Początki wczesnej epoki żelaza w Kotlinie Sandomierskiej. W: M. Kuraś (red.), *Archeologia Kotliny Sandomierskiej (= Rocznik Muzeum Regionalnego w Stalowej Woli 4).* Stalowa Wola, 313–352.
- Gedl M. 1998. *Młodsza epoka brązu we wschodniej części polskich Karpat.* Kraków.
- Gedl M. 2004. Uwagi na temat sytuacji kulturowej w młodszej epoce brązu i w początkach epoki żelaza na wschód od Bramy Przemyskiej. *Rocznik Przemyski* 40 (2), 81–88.
- Gerškovič J. P. 1999. *Studien zur spätbronzezeitlichen Sabatinovka-Kultur am unteren Dnepr und an der Westküste des Azov'schen Meers (= Archäologie in Eurasien, 7).* Rahden.
- Gębura K. 2009. *Hyperborea. Religia Greków na północnych wybrzeżach Morza Czarnego.* Siedlce.
- Górski J., Makarowicz P. 2007. Interakcje kulturowe między zachodnim i południowo-wschodnim (pontyjskim) odłamek trzcinieckiego kręgu kulturowego. W: Bakalarska L. (red.), *Wspólnota dziedzictwa archeologicznego ziem Ukrainy i Polski. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego, Łańcut (26–28 X 2005).* Warszawa, 148–170.
- Harmata K., Machnik J., Starkel L. (red.) 2006. *Environment and Man at the Carpathian Forland in the Upper Dniester Catchment from Neolithic to Early Mediaeval Period (= Prace Komisji Prehistorii Karpat 3).* Kraków.
- Herodot. 1954. *Dzieje*, tł. S. Hammer, Warszawa.
- Hess M. 1970. Gleby. W: M. Karaś, A. Podraza (red.), *Ukraina. Teraźniejszość i przeszłość.* Kraków, 49–53.
- Hess M., Tyczyńska M. 1970. Jednostki fizyczno-geograficzne, W: M. Karaś, A. Podraza (red.), *Ukraina. Teraźniejszość i przeszłość.* Kraków, 60–62.
- Hozer M. 2005. Stan badań nad kulturą wysocką. W: S. Czopek (eds.), *Problemy kultury wysockiej.* Rzeszów, 221–250.
- Ignaczak M. 2008. Wzorce kulturowe lasu/lasostepu strefy pontyjskiej w niżowych zespołach kręgu lużyckiego. W: J. Bednarczyk, J. Czebreszuk, P. Makarewicz, M. Szymt (red.), *Na pograniczu światów. Studia z pradziejów międzymorza bałtycko-pontyjskiego ofiarowane Profesorowi Aleksandrowi Koško w 60. rocznicę urodzin.* Poznań, 141–165.
- Kaiser E. 2003. *Studien zur Katakombengrabkultur zwischen Dniepr und Prut (= Archeologie in Eurasien 14).* Mainz.
- Kadrow S. 2001. *U progu nowej epoki. Gospodarka i społeczeństwo wczesnego okresu epoki brązu w Europie Środkowej.* Kraków.
- Kadrow S., Machnik J. 1997. *Kultura mierzanowicka. Chronologia, taksonomia i rozwój przestrzenny (= Prace Komisji Archeologicznej 29).* Kraków.
- Kašuba M. T. 2000a. Rannee železo v lesostepi mežu Dniestrom i Siretom (kul'tura Koziâ-Saharna). *Stratum plus* 3, 241–488.
- Kašuba M. T. 2000b. Zametki o formirovanii srednegal'statskoj kul'tury Basarab'-Šoldenešt' v dnestro-prutskom meždureč'e. *Stratum plus* 3, 140–154.
- Kašuba M. T., Haheu V. P., Levickij O. G. 2001–2002. Frako-getskie drevnosti v ũžnoj lesostepi srednego Dnestra. *Stratum plus* 3, 118–223.
- Krušel'nic'ka L. [L.I.] 1976. *Pivnične Prikarpatâ i zahidna Volin' za dobi rann'ogo zal'za.* Kiiv.
- Krušel'nic'ka L. 1985. *Vzaêmozv'âzki naseleonnâ Prikaraptâ i Volinì z plemenami schidnoï i centralnoï Èvropi.* Kiiv.
- Krušel'nic'ka L. 1993. Čerepins'ko-lagodivska grupa pam'âtok. W: L. Krušel'nic'ka (red.), *Pam'âtki gal'stats'kogo periodu v mežiriččì Višli, Dništra i Prip'jati.* Kiiv, 158–238.
- Krušel'nic'ka L. 1998. Čornoliska kul'tura Sereďn'ogo Prodnistrov'ja (za materialami neporotivskoï grupi pam'jatok). L'viv.
- Krušel'nic'ka L. 2006. *Kul'tura Noa na zemlah Ukraïni.* L'viv.
- Machnik J., Pavliv D., Petegirič V. 2003. Kurganne pochovannâ rann'oskits'kogo času u verhiv'âh Dništra. W: J. Gancarski (red.), *Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w Karpatach polskich.* Krosno, 531–548.
- Machnik J., Pavliv D., Petehyryč V. 2006. Barrow of the late Corded Ware culture from Bikiv, Drohobyč district. W: K. Harmata, J. Machnik, L. Starkel (red.), *Environment and man at Carpathian Foreland in the upper Dniester catchment from Neolithic to early mediaeval period. Part 1 (= Prace Komisji Prehistorii Karpat 3).* Kraków, 195–227.
- Machnik J., Pawliw D., Petehyrycz W. 2005. Z badań nad najdawniejszymi dziejami rejonu Drohobycza, W: W. Bonusiak (red.), *Drohobyč miasto wielu kultur.* Rzeszów, 9–59.
- Machnik J., Pawliw D., Pasterkiwicz W., Petehyrycz W. 2007. Archeologiczne badania w Bykowie koło Drohobycza i na Wysoczyźnie Wojniłowskiej, między rzeką Siwką a Łomnicą. *Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności* 2006/2007, 311–325.
- Makohonienko M. 2009. *Natural Aspects of Prehistoric and Early Historic Transit Router in the Baltic-Pontic Cultural Area (= Baltic-Pontic Studies 14).* 19–71.

- Mahortyh S. V., Skoryj S. A. 2004. O kimmerijskiej (nowo-čerkaśskoj) grupie pamâtnikov ũga Vostočnoj Evropy. W: J. Chochorowski (red.), *Kimmerowie, Scytowie, Sarmaci. Księga poświęcona pamięci Profesora Tadeusza Sulimirskiego*. Kraków, 231–257.
- Makarowicz P. 2010. *Trzcinięcki kręq kulturowy – wspólnota pogranicza Wschodu i Zachodu Europy*. Poznań.
- Otreśko V. M. 1986. Poseleniâ Niźnego Podnestrov'â. *Arheologiâ Ukrainśkoj SSR II*, Kiev, 337–342.
- Romančuk A. A. 2001–2002. Kul'tura Sahara-Solončen' i vzniknovenie ornamentirovannogo gal'stata. *Stratum plus* 3, 8–117.
- Rusaeva A. S. 1986. Niknij. *Arheologiâ Ukrainśkoj SSR II*, Kiev, 329–331.
- Smirnova G. I. 2004. Sostoânie izučeniâ Zapadno-Podol'skoj grupy pamâtnikov ranneskifskogo vremeni v Lesostepnoj Skifii v konce XX veka. W: J. Chochorowski (red.), *Kimmerowie, Scytowie, Sarmaci. Księga poświęcona pamięci Profesora Tadeusza Sulimirskiego*. Kraków, 409–429.
- Son N. A. 1986. Tira. *Arheologiâ Ukrainśkoj SSR II*, Kiev, 330–334.
- Sulimirski T. 1931. *Kultura wysocka*. Kraków.
- Sulimirski T. 1936. *Scytowie na Zachodnim Podolu*. Lwów.
- Swieszniokow I. 1967. Kultura komarowska. *Archeologia Polski* 12, 39–107.
- Vančugov V. P. 1996. Das Ende der Bronzezeit im nördlichen Schwarzmeergebiet. Die Belozerka-Kultur. *Eurasia Antiqua* 2, 287–309.

Sylwester Czopek

Kulturgrenzgebiete am Dnjestr in der Bronze- und Früheisenzeit

Zusammenfassung

In dem Artikel werden die Kulturgrenzgebiete besprochen, die man im Laufe der Bronze- und Früheisenzeit am Dnjestr beobachten kann. Eine wesentliche Bedeutung in der Erforschung dieses Problems spielt das Wirken von Prof. J. Machnik, der mit seinem Team intensive Untersuchungen im oberen Dnjestr-Lauf geführt hat (Abb. 1–2).

Aus der Anfangscharakteristik der natürlichen Bedingungen geht hervor, dass man dort 3 Grundzonen unterscheiden kann, die sich voneinander durch die wichtigsten die Besiedlung determinierenden Parameter unterscheiden (Abb. 3):

I – der obere Flusslauf (ungefähr bis zur Höhe der heutigen Stadt Iwano-Frankiwsk), der zur geophysikalischen Landschaft der Karpaten und Hinterkarpaten gehört, und zugleich die Grenze zwischen dem Mittel- und Osteuropa in der Klassifizierung der physikalisch-geographischen Einheiten darstellt;

II – Mittleres Einzugsgebiet (ungefähr bis zur Höhe von Kischinau), das zur Wald-Steppen-Zone Osteuropas gehört und in zwei Teile gegliedert ist – der Nordteil (A) mit der Podolische Platte und der Südteil (B), der deutlich anders auf dem rechten (Dnjestr- Hochebene, Moldauisches Hochland) und dem linken (Fortsetzung der Podolischen Platte) Dnjestr-Ufer ist;

III – Der untere Lauf (von Kischinau bis zur Mündung) mit den Landschaften: Schwarzmeertiefland (südliche Unterzone) und den Teilen von dem moldauischen Hochland und der Podolischen Platte (nördliche Unterzone), die zur Steppenzone gehören.

In dem weiteren Teil wird die kulturelle Differenziertheit jeder Zone in folgenden chronologischen Abschnitten behandelt (Abb. 4.). Als Fazit stellt der Autor fest, dass das Dnjestr-Einzugsgebiet in der Bronze- und Früheisenzeit eine ziemlich differenzierte Region darstellt, in der die kulturellen Wandlungen im ähnlichen Rhythmus verliefen (Abb. 5.). Die zwei unterschiedlichsten Zonen I und III weisen einerseits starke mitteleuropäische Bezüge (Zone I) und andererseits Anknüpfungen an die Schwarzmeer –und Steppengebiete (Zone III) auf. Die-

se Bereiche bilden zugleich die kulturellen Grenzgebiete mit allgemeuropäischer Bedeutung. Eine besondere Rolle spielte vor allem die Steppenzone, die zur Pontischen Provinz (am Schwarzen Meer) gehörte, nicht nur wegen der natürlichen Bedingungen, sondern auch wegen der kulturellen Zugehörigkeit. Sie war eine Kontaktzone (ein Kommunikationsweg) zwischen den Gebieten am Schwarzen Meer und dem Donau- Einzugsgebiet. Im Vergleich zu den Zonen I und III weist das Gebiet des mittleren Dnjestr-Laufs (Zone II) eine deutliche Differenziertheit auf. Im Laufe der hier besprochenen Zeitspanne bildeten sich hier jedoch keine Kultureinheiten, und die vorkommenden Gruppierungen knüpfen mehr oder weniger an die Nachbargebiete an. Für manche von ihnen ist ein gewisser Synkretismus charakteristisch. Diese Zone des Dnjestr-Gebietes ist eben eine Region, wo sich die Einflüsse aus der Waldsteppenzone Westeuropas und aus den im Karpatenbecken, der auch das Donau-Gebiet umfasst, lokalisierten Kulturen, begegnen. Man kann hier die Unterschiede zwischen dem rechten und dem linken Dnjestr -Einzugsgebiet beobachten. Sie sind am deutlichsten in der Zone II B, wo wir scharfe Differenzen zwischen den Kulturen aus den Gebieten heutigen Moldawiens (Kischinau-Korlateni, Kzija-Saharna, Basarabi-Szodeneszti, oder die thrakisch-getische Kultur) und den auf dem rechten ukrainischen Ufer lokalisierten Kulturen beobachten können. Wenn es nicht aus dem Forschungsstand oder aus der unterschiedlichen Interpretation der archäologischen Quellen zu beiden Seiten der Staatsgrenze zwischen Moldawien und der Ukraine resultiert, dann haben wir mit einer deutlichen Grenzzone zu tun, für die Dnjestr eine wichtige Grenze bildete. Das Pruth – Dnjestr Zwischenstromgebiet tendiert während der ganzen Bronze- und Früheisenzeit zur breit verstandenen Donauzone, wobei das linke Dnjestr-Ufer den integralen Teil der osteuropäischen Waldsteppe bildet. In der Zone II A war der besprochene Fluss keine so deutliche Grenze, man kann nämlich zu beiden Seiten des Flusses vom gegenseitigen Durchdringen der ost- und mitteleuropäischen Elemente sprechen.

Prof. dr hab. Sylwester Czopek

Instytut Archeologii, Uniwersytet Rzeszowski
ul. Hoffmanowej 8, 35-016 Rzeszów
sycz@archeologia.rzeszow.pl